

Լ. Ա. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

17-րդ ԴԱՐԻ ԱԿԱՏԱՎՈՐ ՀՈՈՄԵԱԿԱՆ ԲԺՇԿ ՀԱՅԱՋԳԻ
ՊՐՈՖԵՍՈՐ ԳԵՎՈՐԳ ԲԱԼՅԻՎԻ

Հայ բժշկագիտության պատմությունը մեզ ծանոթացնում է մի քանի ականավոր բժիշկների հետ, որոնք անցյալում տեսական կամ դործնական մեծ վաստակ են ունեցել հայ կուլտուրայի պատմության մեջ: Սրանց թվին են պատկանում այնպիսի խոշոր գիտնական բժիշկներ, ինչպես Մխիթար Հերացին և Ամիրզովլաթ Ամասիացին: Սակայն այդ բժիշկների անունները հայ գրականությունից դուրս, ընդհանրապես միջնադարյան բժշկագիտության մեջ անծանոթ են մնացել, չնայած, որ նրանց թողած մասնագիտական աշխատությունները իրենց արժեքով գերադանցում են միջնադարյան գիտության պատմությանը ծանոթ շատ օտարազգի բժիշկներից մնացած գրական ժառանգությանը:

Հայ բժիշկների գիտական համրավին մեծ նախընթաց է այն հանգամանքը, որ նրանք գրել են իրենց աշխատությունները ոչ թե ժամանակակից բժշկականության պաշտոնական լեզուներով՝ հունարենով, արաբերենով կամ լատիներենով, այլ մայրենի լեզվով՝ հայերեն: Ունենալով ծայրահեղ դեմոկրատիկ հակումներ՝ նրանք հրաժարվեցին նույնիսկ գրաբարից և գերադասեցին իրենց երկերը գրել պարզ, ժողովրդին միանգամայն հասկանալի ուսմական լեզվով: Սակայն, մյուս կողմից, եվրոպական բժշկագիտության պատմությունը պահպանել է այնպիսի հայ բժիշկների անուններ, որոնք ապրել ու գործել են Հայաստանից դուրս և իրենց բժշկական աշխատությունները պրած լինելով այլ լեզուներով, բոլորովին անծանոթ են մնացել հայ բժշկագիտությանը և կուլտուրայի պատմությանը: Սրանց շարքին են պատկանում Բյուզանդիայում շատ հայտնի Լևոն անունով հայազգի մի բժիշկ և փիլիսոփա, բյուզանդական կայսր

Յոստանդին Միքանեծինը, որն աղգով նույնպես հայ էր, տիրապետում էր հայերենին, բայց գրել է հունարեն լեզվով մեզ չհասած մի ինչ որ բժշկական աշխատություն։ Այդպիսի հայ բժիշկներից ամենանշանավորն է 17-րդ դարի Հռոմի ականավոր բժիշկ, իր ժամանակի բժշկագիտության մեջ խոշորագույն ռեֆորմատոր, «Հռոմեական Հիպոկրատես» պատմաճանաչող ստացած պրոֆեսոր Զորջո (Գեորգ) Բալլիվին (1668—1707)։

Սրա պապը Նոր Զուղայի այն բաղմաթիվ վաճառականներից էր, որոնք առևտրական նպատակով 16—17-րդ դարերում գալիս էին Նվրոպա, գլխավորապես իտալական առևտրական կենտրոնները։ Նրա ծնողների, ինչպես և նրա երիտասարդական կյանքի մասին մենք տեղեկություններ չունենք։ Նույնիսկ մեզ հայտնի չէ նրա իսկական ազգանունը, որովհետև Բալլիվի ազգանունը, որով նա հայտնի է գիտությունը, այն իտալական ընտանիքի ազգանունն է, որի մոտ կրթվել ու դաստիարակվել էր Գեորգը։ (Ըստ ժամանակի օրոգրության, շատ մարդիկ փոխում էին իրենց անունը և ընդունում բարերարների, դաստիարակների ազգանունը, ինչպես այդ արել է, ի միջի այլոց, Նաև հայտնի բժիշկ Միքայել Պատկանյանը, ընդունելով Բաստեն ազգանունը)։ Բայց որ Բալլիվին պահպանել է իր ազգային հատկություններն ու կապերը, այդ կարելի է եզրակացնել այն փաստից, որ թե՛ ժամանակակից, թե՛ հետագա հետազոտողները նրան միշտ հայ են ճանաչել և շեշտել նրա հայկական ծագումը։

Հայ բժշկագիտություն պատմության մեջ Բալլիվին չունի ոչ մի ուղղակի վաստակ. համենայն դեպս այդպիսին մեզ հայտնի չէ։ Հայ բժիշկները (օրինակ բժիշկ Շեհրիմանյանը) երբեմն նրա աշխատություններից ցիտատներ են բերում առանց իմանալու, սակայն, ծագումով նրա հայ լինելը։

Բալլիվին եղել է խոշորագույն գիտնական, որը շատ մեծ հռչակ էր ձեռք բերել թե՛ իր տեսական կոնցեպցիաներով, թե՛ իր վերաբերմունքով դեպի այն բաղմաթիվ խնդիրները, որոնք դրված էին թեորետիկ բժշկականության կողմից ամենօրյա պրակտիկայի առաջ։ Որպես բժիշկ և գիտնական Բալլիվին կաղմակերպվել էր շատ շուտ։ Դեռևս 28 տարեկան հասակում նա գրել է իր հիմնական աշխատությունը՝ «Բժշկական պրակտիկայի մասին» վերնագրով, որտեղ նա լուսաբանել էր իր բժշկական կոնցեպցիաները։ Շնորհիվ գիտության մեջ իր գրաված դիրքի՝ Բալլիվին շատ ուժեղ ազդեցություն է թողել իր ժամանակի

գիտա-բժշկական հայացքների վրա: Հոռմեական պապը՝ Ինոկենտիոս 11-րդ այնքան էր զարմացել նրա գիտնականութան վրա, որ չնայած նրա երիտասարդ տարիքին, նրան նշանակել էր Սալյինցիայում անատոմիայի և խիրուրգիայի պրոֆեսոր:

Բալյիվին ֆիզիկա-մեխանիստական (յառոտ-մեխանիկական) ուղղութեան ներկայացուցիչ էր և, իբրև այդպիսին, օրգանիզմի մեջ կատարվող բոլոր փոփոխութիւնները բացատրում էր միայն մեխանիկական գործոններով: Իր ծայրահեղ մեխանիցիզմով հանդերձ՝ միևնույն ժամանակ նա պարզ՝ գիտակցում էր, որ գործնականում այդ հայացքի խիստ հետևողական կիրառելը միանգամայն անբավարար է: Ուստի գործնական հարցերում Բալյիվին ավելի հետևում էր Բեկոնի էմպիրիկ մեթոդոլոգիային: Նա պարզ գիտակցում էր դիտողութեան և փորձի կարևորութիւնը բժշկութեան մեջ, թեպետ միշտ որոշ տեղ էր հատկացնում նաև բանականութեանը, որը դիտողութեան հետ կապակցված՝ պետք է նպաստեր բժշկական գիտութեան հաջողութիւններին: Ինպիսի մեթոդոլոգիական խնդիրներն ունեցած նրա այդ մոտեցումը ստիպում էր նրան հետու մնալ գործնական խնդիրներն իր թնորիայով հետևողականորեն հիմնավորելուց:

Ժամանակակից բժշկական տեսական հոսանքների ներկայացուցիչների հետ վիճելիս՝ նա միշտ ընդունում էր ավելի խելացի միջին դիրք: Բողոքելով ամեն տեսակի ծայրահեղութիւնները դեմ, նա նախասիրաբար թեքվում էր ավելի ղեպի փորձի ու գիտողութեան արդյունքները:

Վերջին ժամանակներս հայ գրականութեան մեջ հաղորդվում էին իտալական պարբերականներից քաղած ու թարգմանած դանադան տեղեկութիւններ Բալյիվիի մասին: Սրանցից հետաքրքրականն է «Ֆիուչի» թերթի մեջ տպված ոմն Ջիկաչի Կադալիի հոգովածը Ֆիուչի հանքային ջրի մասին, որ ժամանակին զուլաբանել էր Բալյիվին: Հոգովածի մեջ բերված են հետևյալ տեղեկութիւնները:

Գետը Բալյիվին ծնվել է 1668 թ. Դալմաթիայում, Ռադուշայում (ըստ այլ տեղեկութեան՝ Լիքա քաղաքում, Նեպոլիի մոտ): Նրա ծնողները ոչ հասարակ ծագումով հայ գաղթականներ էին: Բալյիվի աղքատուն կրող իտալական մի ընտանիք իր վրա է վերցրել նրա ուսման հոգսը, որի պատճառով Գետը բրախտագիտաբար ընդունել է նրա աղքատունը: Բալյիվին իր ուսումնս ստացել է Սալերնոյում, Պադուայում և Բոլոնիայում, որտեղ

նա եղել է Մալպիգիի աշակերտ։ Դասնութ տարեկան հասակում, երբ նա ապրում էր Հռոմում, Ինոկենտիոս պապը մոնսինյոր Լաչիզու փոխարեն նրան է նշանակում Սապենցիայում անատոմիայի և խրոնոլոգիայի ուսուցիչ։ Հռոմը երբեք չէր տեսել այնպիսի բազմամբոխ ուսանողություն, ինչպես Բալլիվիի ժամանակ։ Նրա նոր, փայլուն, համարձակ և պերճախոս դասավանդումը բոլորովին հակառակ էր հնացած անցյալ ավանդություններին։ Այդ պատճառով, թե՛ իտալական և թե՛ օտար գիտնականները միաձայն հռչակել էին Բալլիվիին որպես «բժշկության ռեֆորմատոր», «նորագույն Հիպոկրատես», «բժշկական գիտության լուսատու»։

Նրա աշխատություններն են, բացի վերոհիշյալ «Բժշկական պրակտիկայի մասին» գրքից, «Դիսերտացիաներ» (Dissertationes), որը ապվել էր 1700 թ., այնուհետև «Լեզու, նրա բնույթի, ֆունկցիայի ու հիվանդությունների մասին»։ Ահա այս աշխատության մեջ նա առիթ ունեցավ խոսելու «Ֆիուզի» հանքային ջրի մասին։ Մեծ անատոմը մեռավ Հռոմում 38 տարեկան հասակում 1707 թ., աննկարագրելի վշտի մեջ թողնելով Հռոմը և հատկապես նրա գրական հասարակությունը։ Հոգվածի վերջում բերվում է «հոմոմեական էսկուլպաի» բազմաթիվ հրատարակությունների արժանացած լատիներեն աշխատությունների հետևյալ ցուցակը. Լիոնում՝ հրատարակված՝ 1704, 1715, 1745, 1756 թ. թ., Փարիզում՝ 1711 թ., Մանվերպենում՝ 1715, 1719 թ. թ., Բալում՝ 1737 թ., Վենետիկում՝ 1754 թ., Լայպցիգում՝ 1827 թ. և այլն։

Բալլիվի աշխատությունները անցնում էին բերնից բերան (volutant per ora virum)։

«Gazzettino» թերթում հաղորդված տեղեկություններն իրենց հետաքրքրության պատճառով տալիս ենք ամբողջությամբ։¹ «Աստուերոյի հեքիաթային և ապշեցուցիչ գյուտերը, որոնք մասին երկար զբաղեցավ այս օրերս լրագրութիւնը, առիթ տվին լրագրողներու և գիտնականներու վերհիշելու Գեորգ Բալլիվի անունը, որ թեպետ հայ անուն չերևիր և Իտալիո մեջ կապերը, սակայն զաւակ էր Հայաստանի։

«Ծանոթ են այն հարաբերությունները, որ դարերով կային ընդմեջ Հայաստանի և Իտալիո։ Հայերն իտալական բազմաթիվ քաղաքներու մեջ հարուստ և ծաղկյալ գաղութներ ունեին։ Մա-

¹ Բազմալեզ. 1930 թ. փետրվար։

նոթ է այն, որ անոնցմէն շատերը շատ սիրով կրնտրին բժշկական և վիրահատական մասնագիտացումը: Բալլիվին ալ հայերու որդի, թերևս Նապոլիի մօտ Լիքքա քաղաք ծնած, Պատուայի համալսարանէն բժշկական վիճակական առնելով՝ իր կյանքն անցուց 1668 և 1707 մեջտեղ:

«Այնքան վաղէր անոր հանճարը և այնքան դարձանալի էր հմտութիւնը, որ քիչ ժամանակի մեջ գիտութեան բարձրագոյն գաղաթին հասաւ և ինքը եղաւ արդի բժիշկներու մեջ առաջինը, որ «Ակնարկ մը մղիչ ջղին» գրքույկով պաշտպանեց և ապացուցեց, թէ ինչպէս բժշկելու գործոն դերը մարմնո հաստատուն մասերուն կատարանի. այնքան ջերմ հովտացող եղաւ այս գիտութեան, որ ժամանակակիցներն հաստատականներու պարագլուխն համարուեցաւ:

«Բալլիվին, երբ Հոռո հասնելով՝ Ինոկենտիոս ԺԱ-ին ներկայացաւ, քահանայապետը այնքան ազդվեցաւ անոր գիտութիւնէն, որ թեպետ շատ հրեշտասարդ էր, Սաղիենցիայի դպրոցին անդամագնանութեան և վիրահատութեան ակումներ իրեն հանձնեց:

«Այս հանճարեղ հայ գիտնականին ամենակարճ կյանքը (հաղիւ 38 տարեկան էր, երբ մեռաւ) աղբիւք չեղաւ իրեն կանխահա համբաւ ժը վաստակելու գիտուններուն մեջ: Այսօր ալ անոր անունը հարգանքով և հատկապէս կհիշվի այն աղմուկի մեջ, զոր խաչագող Ասուերան բարձրացուց, մինչդեռ բուն Բալլիվին էր արդի բժիշկներու մեջ ԺԼ դարում, ինք առաջին անգամ գլուտովոր փորձերով այդ վարպետութեան գոյութիւնը մատնանշեց:

Բալլիվին կենսագրութեան մեջ առկա փոքրիկ տարածացնութիւններն չեն նսեմացնում նրա գիտական մեծ վաստակը բժշկագիտութեան ասպարեզում: Մի քանի տարի առաջ պրոֆեսոր Պիտրո Կապարոնիի իտալերեն լույս տեսած «Երկրագործութեան մեջ հոշակավոր իտալական բժիշկները և բնագիտները կենսագրութեան և գործունեութեան շարքում նշված է նաև հայագրի Բալլիվինի կյանքն ու գործը»:

Այդ գրքում տպւած է նաև Բալլիվինի նկարը:

Ինչպէս ասացինք, մեզ հայտնի չէ Բալլիվինի դերը հայ բժշկութեան մեջ: Գոնե մինչև այժմ այդ մասին մեզ չեն հասել որևէ տեղեկութիւններ: Սակայն հայ բժշկագիտութեան պատմութեանն ուսումնասիրելիս՝ երբեմն պատահել են դեպքեր, երբ մեր ձեռքն է

ընկել այս կամ այն բժշկական ձեռագիր, որի հեղինակի մասին մենք մինչև այդ ունենինք որոշ տեղեկություններ, առանց իմանալու հայ բժշկության մեջ նրա ունեցած վաստակի մասին: Այդ պատճառով չի բացառվում, որ հայ բժշկության պատմության հետագա ուսումնասիրության ընթացքում կարողաբանվեն էջեր, որոնք կարող են լուսարանել, ունեցել է արդյոք Բալլիվին որևէ վաստակ հայ բժշկության առաջ, թե ոչ: Վերջին հնթադրությունը մեզ հավանական է թվում, ի միջի այլոց, նաև այն փաստից, որ օտարազգի, գլխավորապես Իտալական, գրականության մեջ միշտ շեշտվում է Բալլիվիի հայկական ծագումը, որ հնթադրել է տալիս, որ նա պահպանած է եղել իր հայ ազգային գծերը:

Л. А. ОГАНЕСЯН

ИЗВЕСТНЫЙ РИМСКИЙ ВРАЧ XVII ВЕКА АРМЯНСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ ПРОФЕССОР БАЛЬВИ.

Среди врачей армян минувших времен было немало выдающихся лиц, оставивших весьма ценные медицинские труды. Будучи написанными на армянском языке, труды эти не проникли в страницы истории медицины.

Этой судьбы избежали труды тех врачей армян, которые были написаны на иностранных языках. Среди таких врачей армян наибольшую известность приобрел профессор Джорджо Бальви (1668—1707). Он был внуком коммерсанта из Н. Джульфы, ведшего торговлю с итальянскими торговыми центрами.

В истории медицины Бальви известен, как крупный реформатор, получивший прозвище «римского Гипократа». В борьбе между тогдашними научными течениями Бальви занял умеренную позицию, и, будучи представителем натро-механического направления в теории, в практике он придерживался эмпирической методологии Бекона. Им оставлено много научных трудов на латинском языке, оказавших в свое время сильное влияние на медицинскую мысль. Видимо, он сохранил больше связи со своими соотечественниками, так как все итальянские биографы Бальви подчеркивают его армянскую национальность.